

Introducció a una proposta de projecte escolar sobre l'art i la funció de les imatges

Per Roca Umbert Fàbrica de les Arts, Granollers

Elaborat per Jorge Luis Marzo

Barcelona, a 29 d'abril de 2011

Presentació

El sistema educatiu de les arts està enfocat a partir d'unes premisses que han dificultat profundament una comprensió i interpretació crítica del món de la representació visual, tant del passat com del present. Algunes d'aquestes premisses són:

-la pràctica i interpretació de les arts a l'escola estan fonamentades en el cultiu de la fantasia, en comptes de l'exploració de la imaginació. **La imaginació és una facultat que percep les relacions íntimes i secretes de les coses, les correspondències i les analogies.** La imaginació és el vehicle principal per construir una interpretació crítica de la realitat, mentre la fantasia és el vehicle per construir una sensibilitat aliena a la realitat. **Una política educativa de les arts ha de treballar amb la imaginació, no amb la fantasia.** La imaginació és el procés de recerca artística; la fantasia, no. De fet, la majoria de psicòlegs i sociòlegs assenyalen com els nens, en jugar amb les coses que els envolten, busquen "descobrir" l'ànima secreta d'aquestes, i estan més aviat poc disposats a exercicis de fantasia perquè no els aporten les respostes que demanden.

-la transmissió d'unes tradicions tècniques de les arts en funció d'un relat oficial i formalista de la sensibilitat: això ha comportat una comprensió de la producció visual amb un marcat tó genialista i especialista que obliga a comprendre la pràctica artística amb un "xip especial". En relació a les pràctiques de l'art contemporani, on les fronteres i conceptes tradicionals de l'art s'han transformat enormement, aquesta situació és encara més palesa. El divorci de la societat envers la producció d'art contemporani és evident: només entre un 8 i un 10% de la població espanyola visita museus i centres d'art. Els imaginaris culturals de la població no situen l'art dins les seves expectatives. Les raons són moltes i per motivacions molt diferents. No és aquí el lloc on analitzar-les. Només assenyalarem que un dels factors principals és la "codificació" del espai on l'art acostuma a visualitzar-se: el museu, la galeria o el centre d'art. El museu es presenta com el lloc on "viure" l'art, com un espai "aliè" a la realitat, on cal posar-se el "xip" i deixar volar la fantasia. El sistema de les arts es dota així d'una sèrie de valors simbòlics: el context (el museu); l'interpret (crític-mestre-especialista); l'"escassetat" del producte, que el fa únic i irrepetible; la "distància" entre obra i espectador; i l'absència d'un criteri objectiu d'interpretació de l'obra que sovint provoca l'alienació de l'espectador. **Tanmateix, què passa quan l'obra surt dels espais codificats de presentació? Quina percepció tenen els alumnes quan s'enfronten a productes creatius que no venen marcats per determinats apriorismes?**

-els mecanismes que el magisteri artístic ha heretat del passat tenen a veure amb dispositius i categories procedents de la història de l'art i de les belles arts. Això comporta que tot ensenyament artístic té a veure amb les arts, és a dir, amb una funció específica de les imatges, que anomenem "artística". Els alumnes no són entrenats ni se'ls convida a explorar el caràcter de les imatges: com les imatges assoleixen diverses funcions depenent del context, del mitjà o de l'estratègia de qui les posa en circulació. "Lo que denominamos cambios de estilo son adaptaciones, llevadas a cabo por los artistas en activo, a las funciones que una sociedad determinada asigna a la imagen visual", diu l'historiador Ernst Gombrich, per la qual cosa caldrà posar l'accent en les funcions que assignem avui a les imatges per a entendre acuradament els processos artístics". **En centrar-nos només en l'educació de les imatges artístiques, i de la sensibilitat que se suposa a l'hora de fer-les i d'interpretar-les,**

impedim que els alumnes prenguin consciència del valor simbòlic i estratègic de totes les imatges en un univers visual i comunicacional tan dens com l'actual: impedim que assolixin unes eines necessàries per a construir mecanismes d'exploració, crítica i defensa davant l'allau representacional que vivim avui dia. Els deixem indefensos. No podem oblidar que "cada cop som més cecs gràcies a les imatges". Aprofundir sobre el caràcter de les imatges ens pot ajudar a veure-hi millor.

Aquesta proposta educativa vol posar l'èmfasi en una exploració del caràcter de les imatges en general, abans d'arribar a una exploració d'aquelles imatges amb una funció eminentment artística. De fet, la funció artística de les imatges és la més complexa de totes les funcions possibles, i l'exploració prèvia de totes les altres funcions farà possible una millor comprensió del fet artístic. Cal fer que els alumnes es sensibilitzin vers les imatges, no únicament vers les imatges artístiques.

Un programa d'exploració de les imatges comporta tocar contextos ben diferents: com funcionen les imatges en el món de la religió, de la publicitat, de la política, del sexe, de la llar, de la informació, en un context privat, públic, en el món de les arts? Quina qualitat tenen les imatges en funció d'una sèrie de factors? Les investigacions que s'han fet en aquest sentit no deixen lloc a dubtes. Quant més gran sigui el bagatge dels joves a l'hora d'interpretar les imatges, millor serà la seva capacitat per fer front a l'univers comunicacional actual.

Repassem breument alguns d'aquests contextos per tal de perfilar possibles vies d'exploració:

-La funció religiosa de les imatges

Per què hi ha religions que permeten les imatges de la divinitat i d'altres que no? Tot i que sembla que en una societat cada cop més laica aquest és un tema que queda lluny de la vida de la gent, de fet és una qüestió que es manifesta continuament, i que té a veure amb la pròpia naturalesa "convocant" de les imatges. Les imatges convoquen allò que representen. Així ha estat des de les primeres pintures prehistòriques.

Què passa quan estripo la foto d'una verge davant d'un creient? Com entenem les tensions iconoclastes entre creients de diferents credes? Per què a Catalunya les lluites revolucionàries gairebé sempre s'han expressat amb la destrucció d'imatges religioses? Per què, quan ens adrecem a una persona que venera un sant o santa a una església, i la convidem a fer-ho a casa amb una estampa del sant, molt sovint s'hi neguen assumint que la figura de l'església és més propera al sant que qualsevol altra representació? Saben els catòlics que la idolatria és pecat que ocasiona directament el càstig de l'excomunió? Com entendre figures marianes com la Guadalupe, que, segons la tradició, va ser pintada directament per la pròpia Verge Maria? Ens la podem imaginar a un museu?

Quines diferències tenen catòlics, protestants, ortodoxes, jueus, musulmans, budistes o animistes a l'hora d'entendre la representació religiosa? Conèixer-les ens pot ser de gran utilitat a l'hora d'entendre determinats comportaments socials, fins i tot a casa nostra on s'aplega població de molts diversos orígens, com ara la construcció de l'univers visual de les llars o interpretar adequadament la producció artística.

-La funció publicitària de les imatges

Com a funció publicitària, cal entendre com les imatges es difonen públicament com a reclam visual en el marc d'una estratègia comercial.

Un bon exemple d'això són les imatges sexuals explícites. Espanya és l'únic país del món on hi ha imatges pornogràfiques explícites als quioscos del carrer. Al costat dels diaris i revistes, veiem DVDs i publicacions eròtiques i pornogràfiques a l'abast de la mirada de qualsevol. La seva venda és prohibida a menors; tanmateix, el seu consum visual al quiosc, no. En la majoria d'experiments duts a terme, les persones diuen no ser conscients de la presència d'aquestes publicacions: és que no les veiem? És que som més alliberats sexualment que a d'altres països? Com funciona el reclam publicitari? Hi entén de fronteres o mecanismes de protecció?

-La funció emocional i de projecció social de les imatges

Per què portem imatges dels nostres éssers estimats a la cartera? Per què estripem la foto de la persona que detestem? Què passa quan les substituïm temporalment per paperets plastificats amb el nom de la persona? Com organitzem les imatges al nostre dormitori? Com posem les imatges als àlbums familiars? Quines imatges familiars o d'amics posem, i de quina manera, al damunt de la tele o al moble de la tele? Quines imatges tenim al rebedor de casa a diferència del que posem al corredor o al menjador? Quines imatges posem a l'escriptori de l'ordinador o a la pantalla del mòbil? Què busquem amb elles?

La història del mitjà fotogràfic és un bon exemple d'exploració de com utilitzem les imatges en entorns domèstics amb una clara finalitat emocional o de projecció social.

-La funció pública o privada de les imatges

Les imatges, o més ben dit, les formes de construir la visualitat, tenen una influència molt gran en la manera de constituir les fronteres entre allò públic i allò privat. Per exemple, per què els nòrdics no tenen cortines a les seves llars, i en canvi, als països meridionals, un cop ha caigut el sol, tothom la hi posa? La capacitat d'explorar com "ens mostrem" als altres, què retenim i que ensenyem de nosaltres és essencial per tal de generar mecanismes útils i positius d'interpretació visual.

El cas de les noves tecnologies obre encara més el debat sobre aquestes qüestions. Què mostrem de nosaltres? Quines imatges enviem per internet o pel mòbil? Allò real o allò que simulem en funció de determinats factors? Com despleguem una conversa telefònica amb un mòbil en un espai públic? És igual a tota arreu? Com despleguem la nostra privacitat o intimitat amb dispositius portàtils a l'espai públic? Els exercicis "teatral" que es poden fer amb els alumnes són del tot interessants per fer-los conscients, no tant de que hi hagi comportaments bons o dolents, sino per fer-los explorar categories com ara què és lo públic i lo privat.

-La funció artística de les imatges

Una aproximació a la funció artística de les imatges comporta partir de la manera en que hem subjectivat la visualització del l'art. Tres són les principals vies d'exploració:

- la interiorització de l'artisticitat
- el context de visualització artística
- la interpretació de la resposta

-La interiorització de l'artisticitat: Per què tenim imatges enmarcades i d'altres que no? Estan enmarcades perquè els donem una funció artística? Com organitzem les imatges als nostres espais domèstics en funció del valor artístic que atorguem a les imatges? Per què esquadrem les quadres a casa? Per què no suportem un quadre tort? Per què col·loquem imatges "artístiques" a la paret on hi ha el sofà?

Els experiments que es poden fer amb els alumnes respecte a com disposen les imatges a la seva habitació, als seus collages, etc., ens parla de forma molt directa de què considerem artístic i què no. Un bon exemple d'això és intervenir d'amagat els espais domèstics simulats a IKEA, emplaçant-hi determinades imatges i veure les reaccions de la gent, tot gravant-les en secret.

-El context de visualització artística: Bona part de l'art del segle XX es basa en qüestionar el que és l'artisticitat d'una imatge. Marcel Duchamp va obrir el camí en explorar com l'artisticitat d'una obra no rau en la imatge en sí, sino en el lloc on es presenta. Un orinal passava a ser una obra d'art pel simple fet de presentar-se en un museu. Què passa quan agafem una obra "semblant" a les d'un museu i la presentem en un context no "artístic"? O a l'inrevés, posant al museu imatges no artístiques i analitzar què passa? És possible que, pel fet de veure les obres al museu, perdem la capacitat de sorprendre'ns davant d'elles? El museu, imposa unes categories que afecten la forma d'explorar les obres d'art?

D'altrabanda, com es configura l'artisticitat en l'espai públic? Què és un monument? Quina diferència hi ha entre l'estàtua d'un senyor famós a cavall i amb una espasa, d'una escultura abstracta? Quin valor simbòlic s'associa a les escultures públiques?

Els exercicis que es poden dur a terme són nombrosos i molt enriquidors, tant dins com fora del espai artístics.

-La interpretació de la resposta: com reconeixem una imatge artística feta per un altre? Com la percebem en relació a les nostres pròpies imatges creatives? Quina resposta directa provoca una imatge artística a diferència d'una imatge amb una altra funció? És evident que l'ajuda de crítics i experts artístics ens pot ajudar a apropar-nos a les obres d'art. Tanmateix, això anula el valor simbòlic de les interpretacions dels alumnes o de la gent poc familiaritzada amb aspectes artístics? La teoria de la resposta, elaborada per historiadors de l'art com David Freedberg,

Dos bons exemples d'això es poden veure aquí. Es tracta d'escoles britàniques:

<http://www.youtube.com/watch?v=QXyOB1XCfd4>

<http://www.youtube.com/watch?v=YUroYPadQv8>

La legislació sobre les imatges

No es pot deixar de banda la legislació actual sobre les imatges, perquè marca profundament el seu caràcter i la forma en que s'articula socialment el món audiovisual. Si bé aquest aspecte no està dirigit als alumnes directament, al menys als de primària i secundària, crec que és essencial que els docents en tinguin plena consciència. Temes com el dret a la privacitat i a la no visualitat; regulacions sobre horaris i categories audiovisuals; els drets d'autoria o els usos dels mitjans són també centrals a l'hora d'explorar el món de les imatges.

El cas més recent és la Guia que Promusicae, la SGAE, la FAP i altres lobbies de les indústries culturals han publicat per pares i professors sobre l'ús d'Internet amb la intenció de fer-la circular entre els alumnes de primària i secundària. Es tracta d'una greu manipulació de la realitat d'Internet, dels seus potencials creatius i noves formes de distribució, tot encaminant docents i alumnes cap als seus propis portals comercials de continguts. Podeu descarregar-la aquí:

http://www.sgae.es/wp-content/uploads/2011/04/Musica-cine-y-television-en-Internet_Guia-para-padres-y-profesores.pdf

Paral·lelament, el col·lectiu Hacktivistas, amb l'ajut d'experts educatius i la supervisió d'advocats especialitzats, han creat una Guia alternativa per a mares i professores. Podeu descarregar-la aquí (via torrent):

<http://guia.hacktivistas.net/comparte.php?el=torrent>

Procés de treball

Tota aquesta aproximació teòrica ha de manifestar-se a través d'exercicis, treballs de camp i experiments individuals i col·lectius. Els exercicis han de tenir un marcat caire lúdic, donat que la imaginació és el resultat del joc, mentre, com comentàvem, la fantasia és resultat sovint de l'aïllament i la falta de comprensió. Els exercicis poden pensar-se tant per primària com per a secundària.

Els treballs han de ser executats directament pels alumnes: ells han de ser els protagonistes, així com també els editors dels resultats visuals dels experiments: ells i elles han de gestionar els mecanismes de representació: les fotos, els vídeos, els audios, els enregistraments, etc., han de ser fets per ells, de manera que coneguin de prop la "cuina" de la creació i es familiaritzin amb els mitjans propis de la imatge, i al capdavall, de la imatge artística. Els resultats dels treballs han de ser presentats amb les famílies i amics davant, més enllà del simple entorn escolar.

Els treballs han de ser penjats també a internet, de forma que coneguin els nous processos comunicacionals, atenent a les importants qüestions que se'n deriven. En aquest sentit, podríem obrir un blog amb l'objectiu de presentar tots els treballs de les diferents escoles plegats. Aquest procés és molt obert i no requereix de finançament especial, més que la dedicació de les persones involucrades.

El procés de treball hauria de seguir un calendari, que podria ser aquest:

-reunió general dels mestres interessats i la coordinació del projecte per tal de perfilar les idees generals, discutir els temes i les actuacions en concret.

-Els mestres assumeixen la coordinació de cada exercici en la seva escola, donat que coneix el seu alumnat i pot perfilar millor els serrells de l'exercici. No cal que els mestres siguin especialistes en àrees artístiques. Qualsevol mestre amb inquietud sobre el tema de les imatges pot tirar-ho endavant.

-Reunions específiques entre aquells mestres del grup que vulguin desenvolupar exercicis semblants, i la coordinació, per tal de compartir idees i preveure logístiques.

-Desenvolupament de l'exercici.

-Visualització dels exercicis, en els formats que calgui, incloent-hi Internet.

-Caldrà igualment tenir present una tasca de gestió amb aquells centres d'art, institucions, entitats, artistes, botigues, famílies, etc., que faci falta contactar per tirar endavant els exercicis. Aquesta tasca pot repartir-se entre els mestres, l'ajuntament i la coordinació general del projecte.

-Donat que molts alumnes, especialment de primària, potser no estan familiaritzats encara amb certs mitjans (foto, video, audio, etc,) caldrà tenir present la necessitat d'alguna persona que pugui ajudar-los i orientar-los. Aquesta persona pot sortir dels propis centres escolars o bé contactar amb artistes locals perquè puguin desenvolupar aquesta tasca de forma puntual.